

K IDEOVEJ ORIENTÁCII HLASISTICKO-PRÚDISTICKÉHO HNUTIA

VLADIMÍR BAKOŠ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

BAKOŠ, V.: The Ideologic Orientation of the Movement, Organized in the Reviews „The Voice“ and „Streams“. *Filozofia* 38, 1983, No. 5, p. 565.

The ideologic orientation of the movement, organized in the reviews *The Voice* and *Streams*, was mostly formed under the influence of the inspirations of realism of Czech and European descent and, partially, positivism. The members of the movement around *The Voice* and *Streams* strived deliberately to differentiate themselves both from the conservatism of the representatives of the cultural centre in Martin with their traditional Hegelian-messianic total view of the world, their conception of the standing and the fate of Slovak nation and from catholicism and clericalism.

The paper is focused on the period of the activity of the members of the movement around *The Voice* and *Streams* before 1918, when the review *Streams* was edited. It gives the characterization of the criticism of Slovak Hegelianism, of their programme realism, rationalism and evolutionism. Also the propagation of science and scientific thinking, closely connected with anticlericalism and with throwing doubt on the religious world-outlook was very important in the movement. In its ideological-political activity it formulated need and expectations of the growing Slovak bourgeoisie which demanded participation in the economic and political life in Slovakia.

Špekulatívizmus, hegelovstvo a mesianizmus, prežívajúce v slovenskom kultúrnom a ideovom živote v transformovanej podobe z druhej polovice minulého stor. ešte na prelome 19. a 20. stor., už nevyhovoval časti mladej slovenskej generácie tohto obdobia, ktorá sa vďaka štúdiu mimo Slovenska, a to najmä v Prahe, dostala do kontaktu s racionalisticky a vedecky orientovaným moderným európskym a českým myslením. Zo strany mladých pritom išlo nielen o nespokojnosť s myšlienkovou orientáciou staršej generácie, resp. oficiálnej garnitúry slovenských národovcov, ale aj s ich ideovo-politickou orientáciou a konkrétnou praxou v národnooslobodzovacom zápase.

Hlasisti a prúdisti sa snažili programovo odlíšiť od martinského konzervatívizmu s jeho tradičným hegelovsko-mesianistickým celostným obrazom sveta, postavenia a osudu národa, ako aj od katolicizmu a klerikalizmu, ktorý sa práve v tomto období začínal aktivizovať v slovenskom národno-politickom i kultúrnom živote. Pred r. 1918 predstavoval hlasisticko-prúdistický smer v slovenskom spoločenskom a kultúrnom živote jeden z ideových a národno-politických prúdov, pričom bol nejdoliaty a zahrňoval rozličné tendencie.¹

¹ Bolo by možné rozlišovať dve etapy: hlasistickú, t. j. z obdobia počiatkov formovania tohto prúdu a jeho zoskupenia okolo *Hlasu* (1898–1904) a prúdistickú, t. j.

Inteligencia združená okolo Prúdov reprezentovala silnejúcu slovenskú maloburžoáznu vrstvu a uvedomele formulovala jej ideovo-spoločenské úlohy, ako aj ekonomicko-politické záujmy. Prúdy sa uvedomele snažili presadzovať buržoáznodemokratickú ideologickú orientáciu a predlžovať ten ideový smer, ktorý na Slovensko uviedli hlasisti. Orientovali sa na rozvíjanie česko-slovenských vzťahov v ideovej, ale aj politickej a hospodárskej oblasti. Hlasisti a prúdisti odmietli konzervatívnu panslavistickú ideovo-politickú líniu národnárskeho prúdu, rovnako ako klerikalistické tendencie, ktoré sa práve v tomto období formovali do ľudáckeho prúdu slovenskej politiky. Ako napísal L. Novomeský už r. 1937 — „prerúbali okno do Čiech, skadiaľ prišiel čerstvý závan nových myšlienok vybojovaných v českom prostredí v ten čas najmä realistami. Stadiaľ prišiel nový pohľad na cárske Rusko, reakcia na ideu všeslovanstva, nový pomer mladej, demokratickej buržoázie k ľudu, ktorý sa prejavoval snahou po zvýšení jeho kultúrnej úrovne, stadiaľ prišiel nový pohľad na literatúru a zdravý odpor voči reakčnej romantike, tým oknom sa na Slovensko prenášali aj keď nie priam ateistické idey, ale isté populárne vedecké pojmy, schopné zatlačiť svet povier a bezvýhradnú vládu náboženstva atď. atď.“ (5, s. 292)

Hlasistom a prúdistom bol blízky masarykizmus,² ale aj celý scien-tizujúci ideový prúd českého myslenia a vedy. V českom masarykovskom realizme a pozitivizme im imponoval dôraz, ktorý predstavitelia týchto ideovo-teoretických pozícií kladli na vedu, vedeckú prácu a metódy, na skúsenosť ako základ všetkého poznania, ako aj ich odpor k špekulatívnej filozofii, ich bezprostredné spájanie praktických úloh a teoretickej práce, prakticismus a konkretizmus, ich úsilie v ideovo-politickej oblasti, koncepcia osvety a „drobnej práce“ a pod. Tento „triezvy duch“ domínujúceho prúdu českej buržoáznej filozofie a myslenia vôbec vtláčil pečať ideovo-teoretickému smerovaniu hlasistov i prúdistov.

Ideové smerovanie hlasisticko-prúdistickej generácie, ktoré sa formovalo prevažne pod vplyvom realistických, sčasti pozitivistických inšpirácií, má viaceré styčné body s pozitivisticko-realistickou myšlienkou orientáciou. Ideová aktivita predstaviteľov hlasisticko-prúdistického hnutia tak vytvárala určité priaznivé predpoklady pre pôsobenie masarykovského realizmu a pozitivisticko-realistického myslenia v slovenskom kultúrnom živote v desaťročiach po prvej svetovej vojne. Vytvárali sa tak určité predpoklady ideovej kontinuity, ktorá však, ako už v predošlom slovenskom kultúrnom vývine, zostala útržkovitá.

obdobie od konca prvého desaťročia tohto storočia, keď sa k hlasistom pridáva mladšia generačná vrstva a zoskupuje sa okolo revue *Prúdy* (1909—1914). Ideovým prejavom z tohto prúdistického obdobia pred r. 1918 venujeme práve pozornosť.

² K Masarykovi a masarykizmu sa programovo hlásili aj prúdisti. Na stránkach *Prúdov* nielen stručne informovali o jeho súčasnej ideovej a politickej činnosti, ale aj popularizovali a šírili jeho názhady. Už v prvom ročníku *Prúdov* vykladal Masarykove filozofické, nábožensko-etické a sociálnopolitické názory B. Pavlů a priestor na stránkach prúdistickej revue dostali aj Masarykove práce a prednášky.

Myšlienková orientácia hlasisticko-prúdistického hnutia nebola utváraná iba pod dominantným vplyvom Masaryka a masarykizmu, ale značný vplyv tu mali i zdanlivo protirečivé myšlienkové koncepcie. Najmä v počiatkoch formovania tohto prúdu mal na hlasistov značný vplyv L. N. Tolstoj a jeho etické a náboženské náhľady.³

Dôležitou zložkou ideového programu hlasisticko-prúdistického hnutia v národno-politickom pohybe Slovákov bol ich programový *kriticizmus*. Jeho východiskom bolo uvedenie si krízy, v ktorej sa nachádzalo slovenské národné hnutie na prahu 20. stor. Táto kríza bola podmienená ťažkým položením Slovákov v Uhorsku, ktorým boli odopierané základné práva v oblasti národného, kultúrneho, ale i sociálneho života, ako aj situáciou v samotnom slovenskom politickom hnutí, v ktorom pasivita a bezvýchodiskovosť vyúsťovali do ideovej zmätenosti, konzervativizmu a politického fatalizmu. Neschopnosť reálnej reflexie postavenia slovenského národa a jeho budúcich perspektív, a to najmä vo vzťahu k vývinu európskej politiky a sociálno-ekonomických procesov, ako aj vo vzťahu k prehlbujúcim sa sociálnym rozporom v samotnom Rakúsko-Uhorsku, sa prejavila v myšlienkovvej a politickej kríze tradičného slovenského „národniarstva“.

Pozitívnym výsledkom tohto krízového procesu v slovenskom národnom hnutí bola postupujúca diferenciácia v ideovej i sociálno-politickej aktivite. Hlasisticko-prúdistické hnutie sa vedome usilovalo vytvoriť určitú alternatívu slovenského národnooslobodzovacieho pohybu. Išlo im najmä o kritické prehodnotenie koncepcií štúrovskej generácie, keďže rezíduá týchto obrodeneckých programov nachádzali v slovenskom národnom tábore. Kritika obrodeneckých programov bola zároveň polemikou s martinským táborom, ktorý zdôrazňoval svoj tradicionalizmus a vernosť ideovému odkazu štúrovcov.

Hlasisti a prúdisti odmietli Hegla a heglovstvo v snahe prekonať tým ideový základ tradičného slovenského národovectva. Avšak ich chápanie Hegla, ako aj výklad heglovstva bolo tendenčné.⁴

Vplyv Heglovej filozofie na štúrovcov nepovažovali za priaznivý zásah do slovenského kultúrneho života. Heglovstvo podľa B. Pavlů svojím mesianizmom zoslabovalo na Slovensku aktivitu a viedlo ku konzervativizmu. Závislosť od heglovského „hyperidealizmu“ podľa B. Pavlů vyvolala u slovenskej inteligencie akési maniere „myslieť v dialektických formách na základe apriórnych súdov a nekontrolovať svoje

³ Nielsen A. Škarvan a D. Makovický, ale i ďalší boli pod vplyvom Tolstého ideí. Najmä jeho mravné ideály boli jedným z inšpiračných zdrojov hlasistov (neakceptovali však Tolstého učenie ako celok). Tolstojizmus pretrvával v ideovej orientácii hlasistov a otvorene sa k nemu priznávali aj prúdisti. Zhodne ukazovali, že Tolstého filozoficko-náboženské diela „otvárali nám nové svety, nové názory“. (6, s. 214)

⁴ Tak sa napr. domnievali, že „Hegelova logická hra s tézou, antitézou a syntézou síce splodila na ľavom krídle výlučne materialistický marxizmus, ale jej naturálni dediči sú predsa len v radoch konzervatívnych v Nemecku, na Slovensku i v Rusku (slavianofili)“. (3, s. 5)

úsudky empiriou“. (3, s. 6) Prúdisti si čiastočne uvedomovali dôsledky odtrhnutosti teórie od praxe, od praktických požiadaviek života, a preto boli proti teoretickej apriórnosti a ukazovali na ich spätosť. „Teória postavila vysoké ideály, prax išla nízko po zemi. Teória nekontrolovala sa životom, prax nepovznášala sa teóriou.“ (3, s. 16) Štúrovcom vytýkali aj nedostatok kritickosti, „kritickej empirie“, „reálnej skúsenosti“, ako aj priame odmietnutie racionalizmu.

Do kontrapozície so štúrovským romantickým idealizmom, hegelovstvom a mysticismom kládli svoj racionalizmus a realizmus. „Hlasizmus značí návrat od fantázie ku skutočnosti, od špekulácie k empirii, od citu k rozumu, od reči k činu“, písal Pavlů. (3, s. 12) Slovenský kultúrny život bol podľa nich od doby štúrovskej generácie poznačený romantizmom, ktorý ovplyvnil nielen vedeckú a literárnu, ale aj hospodársku a politickú činnosť.⁵

Hlasisti a prúdisti naproti tomu celkom programovo odmietali všetko romantické a špekulatívne. Proti romantizmu kládli racionalizmus, rozum, avšak skôr než o teoretické, logicky zdôvodnené ratio, išlo o „zdravý ľudský rozum“, t. j. o akési prirodzené racionalistické, reflexiou naprehľbené a neproblematizované stanovisko. Vo vzťahu k minulosti, ale i k súčasným nedostatkom slovenského národno-politického a kultúrneho života sa nazdávali, že „hlavná chyba bola v prevahe citu nad rozumom, viery nad vedou, špekulácie nad empiriou, romantizmu nad realizmom, samovlády nad ľudovládou, východu nad západom, konzervativizmu nad pokrokom“. (3, s. 17) Proti návratom k minulosti (či už ideovým alebo v politickej praxi) kládli prítomnosť s jej požiadavkami modernizmu, pokrokovosti a prakticismu.

Avšak tak ich kritika romantizmu a hegllovstva, (ktoré nemožno bezvýhradne stotožňovať ako synonymá, čo sa prevažne dialo v hlasisticko-prúdistickej kritike slovenského romantizmu), ako aj ich „revízia“ štúrovského ideového programu, bola nedôsledná. Nepochopili dostatočne demokratický a pokrovový význam štúrovskej aktivity a pozitívny dosah osvojenia si hegllovstva v danej vývinovej etape na Slovensku. Neuvedomili si napokon ani to, že sám hlasistický program obsahoval viaceré prvky obsiahnuté už v programe štúrovcov (napr. koncepcia drobnej práce, ľudovej osvety a pod.)

Tak ich kriticizmus a prehodnocovanie ideových tradícií sčasti skĺzli do čírej negácie, bez poskytnutia adekvátneho východiska, resp. teoretického rozvinutia nastolených problémov. Negativizmus („nihilizmus“) im napokon vytýkala už dobová kritika. Ničmenej aj onen „negatívny“ kriticizmus mal pre viaceré oblasti spoločenského a kultúrneho života

⁵ Svoj radikálny kriticizmus voči hegllovstvu opierali hlasisti a prúdisti aj o postoje Jaroslava Vlčka, podľa ktorého sa hegllovstvo zvrhlo v pietistický mysticismus a špiritizmus, ktorý zahubil v zárodku slovenskú vedu. „Hegeliani vykonali na poli čisto estetickom mnoho, ale na zcestie priviedli začiatky slovenskej vedy, politiku a hospodárske hnutie a premeškali tak štyridsať rokov života národného“, písal A. Štefánek. (6, s. 210)

na Slovensku svoje oprávnenie a význam (i keď často menší dosah).

Hlasisticko-prúdistický smer čerpal z ideového dedičstva toho prelom, ktorý sa odohral v európskej buržoáznej filozofii a vede v druhej polovici 19. stor. Bolo to obdobie nástupu pozitivisticko-scientistických tendencií vo filozofickom i vedeckom myslení, ktoré boli výsledkom rozvoja prírodovedeckého poznania, ale aj výrazom odvratu porevolučnej buržoáznej filozofie od abstraktnej špekulácie, apriorizmu, racionalistickej systémovej filozofie a programovej snahy o výstavbu filozofie ako vedy na báze empirizmu, metód a poznatkov prírodných vied.⁶

To, že sa na Slovensko dostali tieto ideové tendencie až koncom 19. a začiatkom 20. stor., je pochopiteľné vzhľadom na vývinový posun, ideové omeškovanie a nedostatočne rozvinutú filozofickú tradíciu, ako aj na nerozvinutosť kultúrneho života a celkových spoločenských podmienok.

Myšlienková orientácia hlasistov a prúdistov, i keď nebola jednoznačne pozitivistická, mala značnú pozitivistickú inšpiráciu. Hlasistom síce zrejme nebol známy súčasný pozitívizmus — empiriokriticizmus, machizmus, čo je pochopiteľné vzhľadom na to, že nevenovali prvoradú pozornosť oblasti filozofie, avšak boli im známe niektoré osobnosti klasického európskeho pozitívizmu, ich niektoré práce a názhady.

Už počas svojich vysokoškolských štúdií sa oboznamovali s najvýznamnejšími postavami klasického európskeho pozitívizmu — s A. Comtom a najmä H. Spencerom. Sprostredkovateľom im bol najmä Masaryk, jeho prednášky a práce. Táto pozitivistická inšpirácia, a to predovšetkým pozitivistický scientizmus, empirizmus, objektivismus, evolucionizmus a v etickej rovine utilitarizmus, výrazne ovplyvnila ich ideovo-teoretické smerovanie.

So súdobým myšlienkovým prúdením sa oboznamovali hlasisti, ba vo zvýšenej miere aj prúdisti. Na stránkach *Prúdov* informovali aj o udalostiach súčasného filozofického života. So súčasnou európskou estetikou, a to najmä jej pozitivisticky a realisticky orientovanými prúdmi, menovite s názormi Spencera, W. Jamesa, G. T. Fechnera, W. Wundta, T. Ribota a ich zásahom do estetického oblasti a predovšetkým s názhľadmi H. Taina, J. M. Guyaua (ktorých bol prívržencom) oboznamoval slovenskú verejnosť vo svojich estetických štúdiách P. Bujnák.

Hlasisti a prúdisti sa snažili programovo o vedecký prístup, čo pre nich znamenalo „čisto rozumový“ prístup ku skutočnosti. Táto ich dôvera v rozum a vedu, stavajúca na predpoklade možnosti racionálneho poznania sveta i jeho usporiadania a ďalšieho vzostupného vývinu, bola spätá s ich realistickým gnozeologickým optimizmom. Ako písal V. Šro-

⁶ Prúdisti pochopili význam tohto myšlienkového obratu, keď (ako písal P. Bujnák) „z tej metafyzickej výšky pozornosť obrátila sa nadol k životu skutočnému. Miesto duchovných vied začali prevládať vedy reálne, miesto filozofie zaujali prírodné vedy. Abstrakcia prestala a na celom vedeckom poli udomácnila sa indukcia, ktorá do ohľadu brala v prvom rade zjavy prírodné.“ [7, s. 8]

bár — „vzdelaní ľudia stále objavujú nové pravdy a staré ‚pravdy‘, ktoré voľakedy zdali sa byť nepodvratnými zavrhujujú a tak sa poznaniu skutočnosti z kroka na krok blížime“. [1, s. 347]

Slabou stránkou ich realistického stanoviska však bola jeho teoretická nerozvinutosť. Vzor nachádzali v českom realizme masarykovského razenia. Masarykovské realistické „konkrétne ponímanie vecí“, empirické poznanie javov a procesov „tak, ako sú“, „reálnu skúsenosť“ kládli nad abstraktnú špekulatívnosť. Pritom masarykovský realizmus často len parafrázovali. Pojmy „skutočnosť“, „realita“, „rozum“, „pravda“, „veda“ boli pre nich magickými heslami, ktorých deklarováním nahrádzali rozvinutie vlastnej ideovo-teoretickej platformy. Ich realizmus tak neprekročil neproblematizovaný postoj „zdravého rozumu“.

Realizmus však chápali hlasisti a prúdisti tiež a najmä ako praktický, „reálny“ prístup ku skutočnosti. Vytýčili požiadavku odvratu od iluzívnych národno-politických koncepcií a kládli postulát „praktického“, „reálneho“ názoru, poznania situácie slovenského národného života „ako je“. Prúdistom išlo o „kritické poznávanie pravdy a daných úkolov“, spravodlivejšiu úpravu národných a sociálnych pomerov, ako aj o posilnenie buržoáznodemokratických ideálov a presadenie vlastných politických a spoločenských záujmov.

Významným prvkom hlasisticko-prúdistických teoretických a ideových postojov (ktoré majú však pritom vždy praktické, „osvetové“ zameralie) bolo ich jednoznačné vyzdvihovanie vedy a vedeckého poznania.

Niektoré zásady súčasnej filozofie a vedy, resp. scientisticky orientovaného myslenia západoeurópskej proveniencie, sa snažil propagovať Vavro Šrobár. V popularizačnom článku *Viera a veda*, v ktorom sa pokúsil porovnať vedecké a náboženské poznanie, ukazoval na to, že veda poznáva život a svet prostredníctvom skúsenosti a rozumu. „Vedecká pravda je dôvodmi, skúsenosťou, rozumom zaručená skutočnosť. A pravdou je každá pravda len dotiaľ, kým obstoí pred kritikou vedec-kou.“ [2, s. 261]. Vedecké myslenie a práca vyžadujú opierať sa o empiriu, zákony myslenia, možnosť zdôvodnenia a dokázateľnosť tvrdení.

Šrobár jednoznačne vyzdvihoval racionalistické vedecké myslenie. Veda nutne odmieta každú „pravdu“, ktorá sa nedá dokázať, mienil Šrobár. Čo nie je v súlade s ľudskou skúsenosťou a nemožno racionálne zdôvodniť, to nemožno považovať za pravdivé. Preto aj náboženské tvrdenia, ktoré neobstoja pred vedeckou kritikou, veda zavrhuje a považuje ich len za domnienky a ľudské myšlienkové výtvary.

Šrobár sa nazdával, že existuje len „ten rozum a tá skúsenosť“, ktoré sú dané človeku a ním poznateľné. Je iba „prirodzená pravda a skutočnosť“, popieral existenciu „pravdy nadprirodzenej“. Ako písal: „Vedecká pravda je jasná, zreteľná, každému zdravému rozumu pochopiteľná preto, že je holou skutočnosťou“. Rozum nie je iba základom vedy a vedeckého poznania, ale je aj ontologickou štruktúrou reality,

či ako tu Šrobár napísal: „Život a vesmír zbudované sú len dľa jedného jediného zákona rozumu.“ (2, s. 259)

Racionalizmus vlastný vede a vedeckému poznaniu sa v Šrobárovom podaní snúbi so svojskou podobou realistického „prírodného“ postoja „zdravého rozumu“. Tieto všeobecne popularizačné deklarácie „zdravého rozumu“ a propagácia vedy a vedeckého poznania napriek svojej laickosti a teoretickej neprepracovanosti a nepôvodnosti však znamenali prínos pre súčasné ideové prúdenie na Slovensku.

Popularizácia vedy a vedeckého myslenia, ktoré nepotrebuje autoritu, resp. ktorého autoritou sú rozumové dôkazy a kritika, sa u Šrobára spájala so spochybňovaním dogmatickej náboženskej viery a náboženského poznania a so zreteľným antiklerikalizmom.⁷ Táto ideová opozícia voči silnejúcemu klerikalizmu znamenala posilnenie týchto tendencií v slovenskom kultúrnom a spoločenskom živote, ktoré vytvárali protiváhu teologicko-špekulatívnemu spôsobu myslenia.

Ideový program vyjadrovaný heslami pokroku, rozumu a vedy znamenal v slovenských kultúrnych pomeroch nielen snahu o popularizáciu vedeckého poznania, ale bol aj výrazom snahy odteologizovať život na Slovensku, úsilia o jeho „spozemštenie“. Tento program bol polemikou aj s teologickou koncepciou života a pozemského i „nadpozemského“ sveta, t. j. s teologickou eschatológiou. Išlo tu o prehlbovanie pokračujúceho procesu emancipácie myslenia od náboženstva, ktorý mal veľký význam práve na Slovensku.

Niektorí prírodovedecky vzdelaní predstavitelia úzkej vrstvy slovenskej inteligencie síce propagovali súčasné výsledky prírodných vied, avšak nedokázali prekročiť horizont svojho náboženského vierovyznania a ich myšlienkové dielo bolo plné protirečivosti a nedôsledností (spomeňme napr. J. A. Wagnera). Naproti tomu viacerí hlasisti a prúdisti sa nielen odpútali od ortodoxného náboženského svetonázoru, ale rozpor vedy a náboženstva priamo tematizovali a odmietali retardačné snahy podriaďiť vedu viere, resp. vedecké poznatky náboženskému výkladu. Pre kritický postoj k náboženstvu zaujali k hlasisticko-prúdistickému smeru (v ktorom však nebolo ani v tejto otázke jednoty a jednoznačnosti), rezervovaný, či postupne priamo odmietavý postoj viacerí predstavitelia mladej generácie (najmä teológovia).

Rozpor vedeckého poznania a náboženského výkladu sveta sa na Slovensku pociťoval ako aktuálny práve začiatkom 20. stor. nepochybne aj pod vplyvom rozmachu vedeckého poznania a prírodných vied v Európe v druhej polovici 19. stor. Pritom však toto protirečenie, ktoré síce chápali vďaka masarykovskej inšpirácii ako výraz myšlienkového krízy

⁷ Šrobár nezaujímal otvorene negatívny postoj k náboženstvu, prisudzoval mu však predovšetkým mravnú funkciu. Možnosť prekonania sporu vedy a viery sa uňho objavuje v podobe akejsi vízie budúcej syntézy vedy (filozofie) a náboženstva, resp. vzdelanosti a mravnosti. Takéto „náboženstvo budúcnosti“, náboženstvo „pravdy a dobra“ nachádzal v Tolstého „kresťanskom panteizme“.

vtedajšej spoločnosti, nie však prehlbujúcej sa celkovej krízy buržoázneho spoločenského systému ako takého, nedokázali uspokojivo riešiť, ba naopak, smerovali k jeho zdanlivému zmiereniu či zmierneniu.⁸

I keď prelom storočia a prvé desaťročie 20. stor. bolo v európskej filozofii v znamení krízy buržoázneho filozofického myslenia a kultúry, a to aj pozitivisticko-scientistických prúdov a oživoval a silnel iracionalisticko-vitalistický prúd, najmä v českom kultúrnom prostredí si pozitivisticko-scientistický trend udržoval svoje dominantné postavenie (aj tu však musel čeliť silnejúcim iracionalistickým myšlienkovým tendenciám). Tento myšlienkový a kultúrny trend bol prínosom aj v slovenskom kultúrnom prostredí tohto obdobia.

Výsledkom akceptovania ideovo-teoretických podnetov tohto pozitivisticko-scientistického prúdu bol aj hlasisticko-prúdistický *evolucionizmus*. Ním bola presiaknutá intelektuálna atmosféra Európy poslednej tretiny 19. stor. a hlasisti i prúdisti ho čerpali už počas svojich vysokoškolských štúdií v Prahe i v ďalších stredoeurópskych kultúrnych centrách (Viedeň, Budapešť). Vedomosti o vývojových teóriách, koncepciách H. Spencera, E. Haeckela, ale i Ch. Darwina čerpali sprostredkovaním najmä z českého prostredia (od Masaryka, cez Krejčího až po Rádlu). K evolucionizmu sa hlásili programovo a ich presvedčenie, že sa všetko nevyhnutne mení, vyvíja, že „v prírode niet skokov a zázračnej sily“ a všetko ide nebadateľným postupom“ (1, s. 268) bolo nielen odrazom týchto vplyvov, ale aj výrazom poznania nevyhnutnosti vývojových zmien života na Slovensku vo všetkých oblastiach a zároveň polemikou s náboženským svetonázorom.

Ich propagácia evolucionizmu sa zvýraznila práve na stránkach *Prúdov*, kde boli uvádzané i súčasné prírodovedecké teórie. Už v prvom ročníku *Prúdov* uverejnil I. Houdek objektivistický výklad vývojových teórií so sústredením na Darwinovu evolučnú teóriu, a podobne urobil V. Mikuška v druhom ročníku so znateľným príklonom k Haeckelovmu monizmu. Títo propagátori darvinizmu boli oboznámení aj s odporcami mechanistických vývojových teórií: s vitalizmom H. Driescha i E. Rádlu, s mutačnou teóriou a pod. Články I. Houdka a V. Mikušku sú nielen dôkazom oboznámenosti viacerých slovenských vzdelancov s rozvojom súčasnej európskej vedy, filozofie a najmä prírodných vied, ale popularizácia moderných vývojových teórií a aktuálnych vedeckých poznatkov mala značný význam najmä z aspektu ich pôsobnosti v teologicky poznamenananej kultúrnej klíme Slovenska.

Hlasisticko-prúdistický evolucionizmus sa manifestoval najvýraznejšie v ich „pokrokárstve“. Presvedčenie o progresívnom smere vývi-

⁸ Podľa B. Pavlů „spor modernej doby“ je spor o to, či si zachová svoju nadvládu teológia, alebo sa „kráľovnou vied“ stane filozofia. Domnieval sa pritom, že je možné zladíť vedecký svetonázor s náboženským presvedčením. „Je prirodzené, že tu mýtus musí ustúpiť vede, že moderný človek nepodrží dogmy, ktoré sú v protive s rozumom a skúsenosťou.“ (3, s. 14)

nových premien, o tom, že „nič na svete nedá sa vyvíjať krokom späť, ale len večným vpred, stálym zdokonaľovaním a polepšovaním“ (1, s. 110), bolo podkladom aj ich ideovo-politickej aktivity. Pokrok a pokrokovosť boli častými témami ich publicistických prejavov.

Pritom aj pokrok pre nich znamenal predovšetkým — „snahu po zdokonaľovaní konania, myslenia a chcenia v zmysle mravnom“. (1, s. 106) Aj keď si uvedomovali význam „hmotného pokroku“, ktorým sa človek stáva nezávislejší od prírody, zdokonaľuje svoje nástroje a „za-
isťuje si život na zemi“, zdôrazňovali „duchovný, mravný pokrok“, ktorý je výsledkom „nekonečnej práce ducha ľudského a je jedinou okrasou človeka na zemi“. (1, s. 345—346)

V súlade s vlastným idealistickým chápaním vývoja sa domnievali, že ideové podnety môžu podstatne prispieť aj k vývinovým premenám života na Slovensku. Práve morálna obroda, osveta a vzdelanosť mali byť podľa nich jedinými z hlavných prostriedkov národnooslobodzovacieho zápasu. „Čože dnes víťazí v boji človeka s človekom, národa s národom? Len vzdelanosť a mravnosť“, písal V. Šrobár. (1, s. 317)

Preceňovanie osvety ako nástroja národnej emancipácie Slovákov bolo charakteristické pre slovenské národné hnutie už od začiatku 19. stor., hlasisti a prúdisti však vytýčili aj potrebu hospodárskej osvety. Uvedomovali si čiastočne aj význam a dosah ekonomických podmienok pre úspešnosť slovenských politických snáh, keď ako zdôrazňoval J. Halla „len hospodárskou neodvislosťou môžeme zabezpečiť národnú budúcnosť a polepšiť ťažké svoje postavenie“. (Prúdy I, 1910, s. 225)

Hlasisticko-prúdistické hnutie vo svojej ideovo-politickej aktivite formulovalo potreby a očakávania silnejúcej slovenskej buržoáznej triedy, ktorá sa dožadovala účasti na ekonomickom a politickom živote Slovenska. Aj napriek nespokojnosti so súčasným usporiadaním mocienských pomerov na Slovensku, resp. v Uhorsku, kde boli násilne potlačené národné, politické, ekonomické i kultúrne práva a nároky Slovákov, nepriali si revolučnú premenu či dokonca zánik súčasného politicko-ekonomického systému. Snažili sa akceptovať a propagovať buržoáznodemokratické ideály a odhaľovať vývinové možnosti kapitalistického systému, ako aj predpoklady úspešnosti slovenskej buržoázie v jeho rámci.

Ich buržoáznodemokratické „pokrokárstvo“ neprekročilo hranice sociálneho reformizmu. Preto podľa prúdistov „pokrok nie je revolúcia, ale evolúcia..., formou uskutočňovania pokroku nie je prevrat, ale reforma“. (3, s. 13) I keď poznali sociálnu a majetkovú nerovnosť a sčasti reflektovali protirečenia triedne rozdelenej buržoáznej spoločnosti a ich konkrétne prejavy na zaostalom Slovensku, nedokázali prekročiť horizont buržoáznodemokratickej ideológie, ale naopak, boli jej propagátormi a apologetmi.

Naliehavosť rôznych sociálnych problémov a protirečivosť spoločenského vývinu vyvolávali potrebu ich teoretickej reflexie. Hlasisti a prú-

disti orientovali primárne svoj záujem na sociálno-politickú oblasť a teoretické zdôvodnenie vlastnej aktivity nachádzali najmä v masarykizme a českom politickom realizme. Tento záujem o sociálno-politické problémy priviedol niektorých prúdистov aj k hlbšiemu záujmu o vlastnú sociologickú problematiku.⁹

Začiatkom 20. stor. v období prehľbujúcej sa krízy kapitalistického systému mohutnelo aj organizované robotnícke hnutie. Hlasisti a prúdisti si uvedomili jeho nesmierny vplyv na široké ľudové vrstvy, ako aj na formujúci sa dedinský a priemyselný proletariát na Slovensku. Preto zdôrazňoval V. Šrobár. ... „ide boj o široké masy. Kdo duchovne ovládze dedinu a fabriku, ten bude pánom 20. storočia“, písal v *Prúdoch* r. 1911. (1, s. 119) Už hlasisti sa snažili získať vplyv na mohutnejšie slovenské sociálnodemokratické hnutie a obdobne aj prúdisti sa pokúšali ovplyvniť smerovanie robotníckeho hnutia na Slovensku v smere vlastnej reformistickej orientácie.

Sprievodným javom tohto ich záujmu o socialistické robotnícke hnutie bola ich orientácia na oportunistické a revizionistické tendencie v ňom a zároveň jednoznačné odmietanie marxizmu.¹⁰ Zostávali tu vo vleku Masarykovej *Sociálnej otázky* a svojich ďalších ideových prameňov v tejto oblasti, ako boli W. Sombart, austromarxisti O. Bauer a R. Springer-Renner a ďalší. Výňatky z ich prác publikovali už v *Hlase* a priestor dostávali aj na stránkach *Prúdov*.

Hlasisticko-prúdistické hnutie ako jeden zo smerov slovenského národno-politického pohybu významne zasiahlo do sociálneho, politického a ideového vývoja na Slovensku v prvých desaťročiach 20. stor. Na vývinovú progresívnosť tohto zásahu upozornili už v medzivojnovom období davisti, ktorí však zároveň odhalili aj regresívnosť ich sociálnej a politickej aktivity po roku 1918. L. Novomeský konštatoval, že „vo chvíli prevratu z včerajšej najpokročilejšej vrstvy sa stala sila podväzujúca pokrok“. (5, s. 292)

LITERATÚRA

1. ŠROBÁR, V.: Boj o nový život. Ružomberok 1920.
2. ŠROBÁR, V.: Viera a veda. *Prúdy* 4, 1913, č. 7.
3. PAVLŮ, B.: Pokrokovosť a konzervativizmus na Slovensku. Budapešť 1911.
4. Zborník slovenskej mládeže 1909. Budapešť a Praha.
5. NOVOMESKÝ, L.: Manifesty a protesty. Bratislava 1970.
6. ŠTEFÁNEK, A.: Obrodzenie na Slovensku. In: Slovenská čítanka. Praha (1911).
7. BUJNÁK, P.: Zo slovenskej estetiky. Štúdie. Bratislava 1957.

⁹ Už v tomto období sú napr. začiatky záujmu A. Štefánka o sociológiu, ktorej sa vo zvýšenej miere venoval v medzivojnovom období. O vývoji politických ideí v 19. stor. a kolektívnej psychológii písal v Slovenskom obzore (1907—1908).

¹⁰ Hlasisti a prúdisti sa oboznámili s Marxovým učením, poznali aj názory F. Engelsa. Poznali ich hodnotenie revolúcie r. 1848—1849 v Uhorsku. (S Engelsovým hodnotením maďarskej revolúcie a úlohy slovanských národov v tomto období napr. nesúhlasil M. Hodža [Porov. Slovenská čítanka 1911, s. 232]).